

ISTORIA BISERICII ȘI PERICOLUL CONFESIONALIZĂRII CERCETĂRII

Dorin Dobrinu

Regimurile marxist-leniniste au manifestat un ateism agresiv în toate țările pe care au ajuns să le controleze¹. Nici România, intrată după 1944/1945 sub ocupație sovietică, nu a făcut excepție de la această regulă. Dacă în primii ani regimul – autointitulat de “democrație populară” – a avut o atitudine oarecum binevoitoare față de majoritatea confesiunilor religioase, încercând să evite conflictul deschis cu acestea², după 1947 situația s-a schimbat fundamental. S-a trecut la o subordonare evidentă a structurilor religioase. Ca urmare a unor jocuri de culise, la 24 mai 1948 a avut loc înscăunarea lui Justinian Marina ca patriarh al Bisericii Ortodoxe Române³. Împotriva Bisericii Catolice (în special a celei Greco-Catolice) a început o campanie susținută constând în: abrogarea de către statul român a Concordatului cu Vaticanul (18 iulie 1948), desființarea școlilor confesionale (3 august 1948), iar mai apoi “depunerea” episcopilor greco-catolici și arestarea și încarcerarea lor (septembrie-octombrie 1948). Toate aceste măsuri anticatolice aveau să culmineze cu Decretul 358/1 decembrie 1948 prin care Biserica Greco-Catolică a fost suprimată instituțional și “reunificată” cu Biserica Ortodoxă. Lăcașurile de cult și toate bunurile au fost confiscate și trecute în proprietatea statului comunist și/sau a Bisericii Ortodoxe. De asemenea, numeroși preoți și credincioși au fost închiși⁴.

Odată cu arestările masive din 1948 – în special în rândurile greco-catolicilor – România avea să cunoască un fenomen aproape nou în istoria sa contemporană: condamnarea și încarcerarea pe motive religioase. Spun “aproape nou” pentru că în perioada interbelică și în timpul dictaturii mareșalului Ion Antonescu au fost luate măsuri administrative deosebit de dure împotriva confesiunilor așa numite neoprotestante (interzicerea exercitării libere a actelor de cult, închiderea bisericilor – uneori acestea au fost transformate în magazii –, intentarea unor procese urmate de condamnări etc.)⁵.

Înainte de 1989 au existat încercări remarcabile de reconstituire a situației Bisericii (în general sau pe confesiuni) din România comunistă. În ciuda dificultăților de informare s-au realizat câteva studii sau volume publicate, fără excepție (nici nu se putea altfel), în Occident⁶. Toate se bazează însă pe mărturiile celor fugiți din țară, pe unele materiale trimise în lumea liberă de membrii

diferitelor confesiuni, precum și pe interpretarea informațiilor oficiale ale Bucureștiului. Luând în considerare toate acestea observăm că zestrea de plecare pentru cercetarea istoriei Bisericii din România comunistă nu era prea bogată.

După căderea comunismului, la fel ca și în cazul altor direcții istoriografice, era de așteptat recuperarea celor aproape 50 de ani de istorie a Bisericii sub regimul totalitar. Deși au trecut 10 ani de atunci și s-au făcut unele încercări (publicarea unei apreciable literaturi memorialistice, cuprinzând aspecte parțial sau integral legate de viața religioasă, precum și unele studii⁷) starea cercetării istoriei Bisericii nu este strălucită. Lipsa specialiștilor este, probabil, aspectul cel mai important. Practic s-a pornit de la zero, prin “reciclarea” unor cercetători mai vechi și/sau prin atragerea unor tineri care, totuși, în condițiile situației precare a domeniului se ocupă în subsidiar de acesta. În al doilea rând, statutul arhivelor din România face deosebit de dificil accesul la informațiile documentare (situația este valabilă atât pentru Arhivele Naționale – centrale sau județene – cât și pentru cele ale Serviciului Român de Informații sau ale instituțiilor ecleziastice). Sunt accesibile, în general, documente de interes secundar ceea ce multiplică eforturile cercetătorilor.

În fața lipsei celor mai importante izvoare primare, cei care s-au apropiat de problematica istoriei Bisericii s-au limitat mai ales la memorialistică, presă, reviste ale cultelor și informații oficiale oferite de acestea. Între lucrările care au apărut în ultimii ani ca urmare a utilizării acestor tipuri de surse un loc aparte îl ocupă volumul *Biserica întemnițată. România. 1944-1989*, editat în 1998 de Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST) din București, în colecția *Dicționar*, sub semnătura lui Paul Caravia, Virgil Constantinescu și Flori Stănescu⁸.

Într-o istoriografie cu goluri uriașe, care merg de la curențele de ordin teoretic și metodologic până la lipsa instrumentelor de lucru, realizările de acest gen sunt imediat remarcate. Fie și numai datorită titlului. Dicționarul (căci aceasta este) constă în enumerarea a 2544 de persoane, care aparțineau personalului de cult al diferitelor religii (sunt incluși nu numai creștini, ci și mozaici și musulmani). Fiecare nume cuprinde elemente biografice dar și neconcordanțele din documentele studiate.

Deși eforturile depuse pentru realizarea acestei lucrări au fost considerabile, extinzându-se pe mai mulți ani, există în cuprinsul ei mai multe neajunsuri.

În *Cuvânt înainte*, semnat de Radu Ciuceanu, se regăsesc informații gratuite sau chiar de-a dreptul false. Amintind de măsurile anticlericale luate de guvernul republican spaniol în timpul războiului civil (1936-1939), Radu Ciuceanu se aventurează în aprecieri riscante, preluând numeroase clișee ale extremei drepte interbelice sau postbelice. Războiul civil spaniol este trecut, prin demonstrația sa, în rândul războaielor religioase, ceea ce nu se poate susține. În realitate, războiul civil din Spania a stat sub semnul ideologiilor stângiste (îndeosebi comunistă) și ale extremei drepte. A căuta sprijin faptic pentru o teză falsă

nu poate ajuta în nici un caz la explicarea evenimentelor istorice. Înclinarea domnului Radu Ciuceanu spre extrema dreaptă se observă și din aprecierea că evenimentele din Spania au reprezentat “o repetiție finală a ceea ce a urmat după ce Krasnaja Armija a spart zidurile Europei în 1944”. A vorbi despre Europa din 1944 ca despre o fortăreață asediată de Armata Roșie este cel puțin straniu. Oare se uită că în 1944 “Europa” domnului Ciuceanu nu era una a libertății ci a totalitarismului nazist, cu națiuni îngenuncheate și cu lagăre de concentrare? În fapt, în Estul Europei lupta se dădea între două totalitarisme, ambele bazându-se pe ură, chiar dacă obiectul acesteia era diferit: într-un sens ura de rasă, în celălalt ura de clasă.

Tot domnul Ciuceanu utilizează o sintagmă ciudată: “Biserica română luptătoare” pentru a desemna Biserica Ortodoxă. Se pune semnul egalității între națiunea română și Biserica Ortodoxă. Ori este de bun simț să accepți și să susții că am fost și suntem o națiune, fără adăugarea vreunui adjectiv, în speța a celui “ortodox”. Dacă ne uităm la recensământul din 1930 observăm că aproape 8% din populație era greco-catolică, 6,8% romano-catolică, calvini 3,9%, luterani 2,2%, alți protestanți circa 1%. În plus mai erau 4,2% mozaici și 1% musulmani. Chiar dacă situația teritorial-demografică a României se schimbase în 1940-1945, cea a religiei nu suferise transformări majore. Dacă pleci de la prejudecata că cei care nu erau de naționalitate română nu aparțineau națiunii române (în fond, depinde de definiție a națiunii accepți: a lui Herder – națiunea pe baze “genetice” – sau a lui Renan – națiunea potrivit principiului cetățeniei) și deci că majoritatea protestanților și romano-catolicilor nu erau români (adică utilizând teoria lui Herder pentru națiune) tot mai rămân cei aproximativ 1500000 de greco-catolici. Aceștia erau în mare majoritate români și aveau un trecut național care îi pune pe picior de egalitate cu ortodocșii (majoritari la nivel național, pentru că în Transilvania pe primul loc se situau tocmai greco-catolicii).

Tot în *Cuvântul înainte* se menționează existența între membrii sau susținătorii rezistenței armate anticomuniste a unor preoți. Într-adevăr, au existat asemenea preoți (greco-catolici și ortodocși) care au susținut această formă de existență, dar trebuie menționat pentru dreaptă măsură că delatorii din rândurile slujitorilor altarelor au fost la fel de numeroși, dacă nu chiar mai mulți. Menționându-i pe preoții implicați în rezistență, domnul Radu Ciuceanu face din nou o ciudată afirmație: “Alături de ei și, nu în ultimul rând, se vor așeza cândva episcopii, mitropoliții și patriarhii ce-n taină sau pe față au luptat timp de aproape jumătate de veac pentru ca flacăra credinței să nu se stingă”. În privința episcopilor și a mitropoliților – cu nuanțări riguroase – afirmația ar putea fi acceptată. Însă patriarhi care “au luptat timp de aproape o jumătate de veac” împotriva comunismului nu știm să se fi aflat în România. Dacă afirmații de felul celor făcute de Justinian Marina la instalarea sa ca patriarh în 1948 (“Iată atâtea pilde din care *putem constata că astăzi mai mult ca oricând viața politică și viața religioasă a poporului nostru drept credincios sunt contopite. Biserica*

*Națională Ortodoxă Română și Statul democratic român sunt legate indisolubil pentru că fiii credincioși ai Bisericii noastre sunt cetățenii Statului, iar cârmuitorii R.P.R. sunt cei mai mari ocrotitori ai Bisericii noastre*⁹, subl. mea, D.D.) sau telegrama de solidaritate trimisă de patriarhul Teoctist lui Nicolae Ceaușescu în decembrie 1989, în momentul în care represiunea luase amploare în România, sunt dovezi ale “luptei” patriarhilor pentru “credință” nu mai este nici o îndoială că domnul Ciuceanu folosește o hermeneutică “originală”.

Într-un *Studiu introductiv* de 26 de pagini profesorul Paul Caravia face afirmații asupra cărora avem unele nelămuriri. Chiar din paragraful 3 o frază categorică ne atrage atenția: “România veacului XX a cunoscut un singur regim totalitar”. Chiar dacă au experimentat timp de aproape jumătate de secol regimul comunist, românii ar trebui să facă exerciții de memorie și să-și asume și celelalte regimuri opresive: dictatura regală a lui Carol al II-lea (februarie 1938-septembrie 1940) cu partid unic sub două denumiri; perioada “statului național-legionar” (septembrie 1940-ianuarie 1941), în fapt o experiență totalitară, când România a cunoscut tot domnia unui singur partid. A urmat dictatura militară a generalului (apoi mareșalului) Ion Antonescu cu numeroase măsuri contra celor care nu erau “pe linie” (în special împotriva evreilor, deportați în parte în Transnistria sau siliți să poarte semnul infamant al stelei galbene; de asemenea măsurile împotriva neoproteștanților amintite anterior)¹⁰.

Ceea ce constatăm încă de la început este nu numai un deficit de memorie, dar și absența unor termeni “onorabili” la domnul Paul Caravia. Reproducând date privind răspândirea creștinismului în lume la sfârșitul secolului XX, autorul nostru folosește sintagma “secte neoproteștante”. Aceasta are în toată lumea un puternic sens peiorativ (îndeosebi teologic). Opinez că se putea evita utilizarea acesteia prin recurgerea la un echivalent – “confesiune” sau “denominațiune” – evitând valorizări ieftine.

Asemeni lui Radu Ciuceanu, și Paul Caravia are în vedere îndeosebi Biserica Ortodoxă, neglijând practic toate celelalte confesiuni. În același timp, domnia sa avansează unele cifre privind numărul celor deținuți pentru legături cu rezistența anticomunistă (200000 de persoane) sau numărul de cinci ori mai mare (adică 1 milion) al celor trecuți prin anchetele securității în legătură cu același fenomen. Personal am mari rezerve față de aceste afirmații. Probabil că atât va fi fost numărul total al celor încarcerați/anchetați în România comunistă. Altfel, acceptând cifrele domnului Paul Caravia, am ajunge la imaginea idilică a unui popor de rezistenți. Ori, asemeni celorlalte țări din Centrul și Estul Europei intrate sub ocupație sovietică la sfârșitul celui de al doilea război mondial, România a cunoscut atât rezistență cât și colaboraționism, dominanta dovedindu-se variabilă de-a lungul perioadei comuniste.

Domnul Paul Caravia dă explicații despre “bucătăria” conceperii lucrării. Începutul se găsește în anii 1990-1992, pentru ca în anul 1995 să se elaboreze de către INST o metodologie a cercetării. Se face afirmația: “Am considerat că

cercetarea trebuie să dobândească extindere ecumenică și ne-a adresat tuturor cultelor oficiale”. Se înțelege că numai celor 15 culte recunoscute în România în anii '90. Aflăm că în general s-a cooperat cu Biserica Ortodoxă. De altfel, Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului elabora atunci o lucrare similară¹¹.

Majoritatea datelor au fost culese de la eparhiile ortodoxe și catolice (romano sau greco-catolice). Multe nume, îndeosebi de la protestanți, nu au fost incluse “datorită neprimirii răspunsurilor solicitate”. În privința cultelor neoprotestante aflăm că “nu au figurat în *Dicționar* (decât în cazurile în care există mențiunea expresă *predicator* sau *pastor*) deoarece ne-am propus să nu includem pe mireni (laicii) ce au suferit pentru credință, ierarhia lor cultică fiind incertă”. Explicația mi se pare parțială. În fapt, întâlnim lipsuri mari în cadrul volumului care nu se datorează atât “neprimirii răspunsurilor solicitate”, cât mai ales documentării superficiale. Voi oferi doar câteva exemple. În martie 1977 șase pastori și predicatori neoprotestanți/evangelici (bapțiștii Iosif Țon, Paul Nicolescu, Radu Dumitrescu și Aurelian Popescu; penticostalul Constantin Caraman și creștinul după Evanghelie Silviu Cioată) au semnat și răspândit un raport de 27 de pagini dactilografiat, intitulat *Culte neoprotestante și drepturile omului în România*. Difuzat la Radio “Europa Liberă”, raportul respectiv avea să ducă la arestarea celor șase. Pavel Nicolescu și Constantin Caraman sunt trecuți în lucrarea *Biserica întemnițată...* În schimb pe Iosif Țon, care era pastor în acel moment, nu-l găsim nici măcar menționat deși el este trecut pe primul loc între semnatarii raportului în cartea lui Sergiu Grosu, *Calvarul României creștine*¹², citată de autorii *Bisericii întemnițate...* Un alt exemplu de documentare superficială este în privința lui Richard Wurmbrand. Apare menționat ca pastor creștin după Evanghelie, când în realitate era/este pastor luteran¹³. Nemenționarea în lucrare (cu unele excepții) a membrilor aparținând unor confesiuni care au fost interzise în regimul comunist și au acum doar statut de asociație religioasă ne determină încă o dată să avem rezerve față de acest dicționar. De exemplu, Martorii lui Iehova nu sunt menționați (excepție făcând liderul acestora din anii '40-'50, Pamfil Albu). Ori membrii acestei confesiuni au intrat în masă în închisori. Și aceasta nu numai în anii '40-'60 ci și mai târziu. Fostul deținut politic Octavian Oloieriu menționa existența în 1970 în închisoarea Aiud a unui număr de “circa 400-500 deținuți politici”, între care “100 de Martori ai lui Iehova”¹⁴.

Domnul Ciuceanu afirma la finalul *Cuvântului înainte* că lucrarea avută în vedere se va impune “într-o zonă unde ani de zile informația era lacunară, dacă nu deformată”. Cred că mai degrabă chiar prin acest dicționar deformarea persistă. Titlul oglindește o concepție eronată din punct de vedere teologic (al oricărei confesiuni creștine). Biserica nu înseamnă doar clerul, ci totalitatea credincioșilor. În fapt, pe baza informațiilor utilizate și a interpretărilor din *Cuvântul înainte* și *Studiul introductiv* ar fi fost mai nimerit un alt titlu, ceva în genul *Clerul în închisori* sau *Dicționarul personalului ecleziastic în detenția*

sistemului concentraționar comunist (după titlul unui subcapitol al *Studiului introductiv*). Ar fi fost mai onest în orice caz. În plus, includerea unui număr de membri ai clerului religiilor mozaică și islamică ar fi justificat cu atât mai mult alegerea unui alt titlu.

Documentarea selectivă plus titlul nepotrivit au dus deja la interpretarea eronată a datelor din *Biserica întemnițată...* Contabilizarea suferinței a dat prilejul unor scriitori sau unor fețe bisericești să facă aprecieri fără alte acoperiri în afara *Dicționarului*. De exemplu, scriitorul ortodoxist Dan Ciachir a publicat articolul *1725 de preoți ortodocși încarcerati*. Găsind sprijin pentru propriile prejudecăți, domnia sa a afirmat tranșant: “se vede limpede caracterul de Biserică națională, sau majoritară, al Bisericii Ortodoxe Române prin contribuția ei la capitolul mărturisitori și mucenici”. Nefiind atent la modalitatea întocmirii lucrării, eseistul afirma că “toate acestea (informațiile conținute în lucrare, D.D.) sunt fapte, dovedite de documente și omologate de istorici”¹⁵. În contextul disputelor pentru instituirea BOR ca “biserica națională” este evidentă mistificarea realităților istorice, mai ales din ultimele decenii.

În ceea ce mă privește cred că realizarea unor lucrări privind Biserica (viața religioasă în general) în perioada comunistă reprezintă o provocare pentru istoricii, sociologii și politologii români. Aceasta însă nu se poate face prin confesionalizarea cercetării și prin introducerea la începutul lucrărilor a unor *Cuvinte înainte* sau *Studii introductive* cu mari deficiențe conceptuale și lipsuri faptice, care să lase loc atâtor echivocuri și interpretări eronate în peisajul public de la noi și așa saturat de confuzii.

1 Există la nivel mondial o vastă biografie privind situația religioasă din țările aflate sub dominație comunistă înainte de 1989/1991. Merită menționate câteva lucrări devenite clasice: Trevor Beeson, *Discretion and valour. Religious conditions in Russia and Eastern Europe*, new revised edition, London, Fount Paperbrack, 1982 (prima ediție fusese publicată în 1974); Bohdan R. Bociurkiw and John W. Strong (eds.), *Religion and Atheism in the USSR and Eastern Europe*, University of Toronto Press, 1975; Dennis J. Dunn (ed.), *Religion and communist society*, Berkeley, Berkeley Slavic Specialities, 1983; Pedro Ramet, *Cross and Comisar. The Politics of Religion in Eastern Europe and the USSR*, Bloomington and Indianapolis, Indiana University Press, 1987; Janice Broun, Grazyna Sikorska, *Conscience and Captivity. Religion in Eastern Europe*, Washington, Ethics and Public Policy Center, 1988.

2 O analiză a relațiilor stat-biserică în România primilor ani postbelici vezi la Marius Bucur, *State and Church in Post-War in Romania. 1945-1948. A Few Considerations*, în “Transylvanian Review”, vol. IV, no 4 (Winter, 1995), p. 122-133.

3 Gabriel Catalan, *Înscăunarea patriarhului Justinian*, în “Analele Sighet”, 6, 1998, p. 706-711.

4 Ioan Ploscaru, *Desființarea Bisericii Greco-Catolice*, în “Analele Sighet”, 6, 1998, p. 679-683; Doina Cornea, *Asaltul comunist împotriva Bisericii Greco-Catolice și miracolul supraviețuirii*, în “Analele Sighet”, 6, 1998, p. 695-699.

5 Aceste fapte sunt cunoscute doar în mediile neoprotestante și foarte puțin în istoriografia română. Există câteva lucrări care tratează anumite aspecte, însă ele nu au depășit faza narativă, inclusiv aceasta fiind fragmentară (vezi: Alexa Popovici, *Istoria bapțiștilor din România*, vol. II, 1919-1944, Chicago, Editura Bisericii Baptiste România, s.a.; Iosif Țon, *Persecuția religioasă între anii 1920-1944*, în *Libertatea religioasă. Contribuția bapțiștilor la dezvoltarea acestui concept*, Oradea, Cartea creștină, 1955, p. 101-119).

6 Nu-mi propun decât menționarea unor titluri dintr-o bibliografie care oricum nu este foarte bogată. Probabil că și la acest capitol România ocupă un nerăvnit loc în coada plutonului statelor central și est-europene. Ar fi de menționat în ordinea cronologică a apariției: Ion Rațiu, *The Communist attack on the Catholic and Orthodox Churches in Rumania*, în “The Eastern Churches Quarterly”, VIII, 3, July-September 1949, p. 163-197; *Persecution of religion in Rumania*, published by The Rumanian National Committee, Washington DC, November 1949; A. Rațiu, W. Virtue, *Stolen Church: Martyrdom in Communist Rumania*, Huntington, Indiana, Our Sunday Visitor, 1978; *Persecuția Bisericii din România sub dictatura comunistă*, Freiburg, 1983; Sergiu Grossu, *Le calvaire de Roumanie Chrétienne*, Edition France-Empire, 1987 (vezi traducerea în limba română, *Calvarul României creștine*, Iași, Editura “Convorbiri Literare” – ABC Dava, 1992). De asemenea, volumele menționate la nota 1 cuprind importante referiri la situația religioasă din România comunistă.

7 Nu voi aminti articolele risipite prin diferite reviste de cultură sau periodice de specialitate, ci doar singura lucrare de analiză (după știința mea) care a ajuns să vadă lumina tiparului, datorată cercetătorului belgian Olivier Gillet, *Religion et nationalisme. L’ideologie de l’église orthodoxe roumaine sous le regime communiste*, preface de Herve Hasquin, Bruxelles, Editions de l’Universite de Bruxelles, 1997.

8 Același volum a fost editat în 1999 în limba engleză cu titlul *The Imprisoned Church Romania, 1944-1989*.

9 “Biserica Ortodoxă Română”, 1948, p. 234.

10 Pentru o imagine asupra perioadei 1938-1944 din istoria României, din altă perspectivă decât cea a pozitivismului istoriografic, vezi Sorin Alexandrescu, *Paradoxul român*, București, Editura Univers, 1988, capitolele III. *Un erou ratat: Carol al II-lea*; IV. *Dubla structură a lui Ion Antonescu* și V. *“Fenomenul legionar”*: cuvântul și fapta.

11 *Mărturisitori de după gratii. Slujitori ai Bisericii în temnițele comuniste*, volum coordonat de Paul Caravia, Virgiliu Șt. Constantinescu și Ștefan Iloaie, Cluj-Napoca, 1995.

12 Sergiu Grossu, *op.cit.*, p. 128-129.

13 Informația poate fi găsită în principala lucrare a lui Richard Wurmbrand, *Cu Dumnezeu în subterană*, București, Editura Casa Școalelor, 1993.

14 În rubrica *Dosar* din “22”, nr. 8, 25 februarie-5 martie 1993, p. 6.

15 Dan Ceachir, *1725 de preoți ortodocși încarcerați*, în “Monitorul”, an VIII, nr. 150, 29 iunie 1998, p. 4C.